

Kérdőjelek az Európai Unió további keleti bővítése körül

Európai Összehasonlító Közgazdasági Társaság vándorgyűlése,
Belgrád, 2004. szeptember 23–25.

Az 1990-ben alakult Európai Összehasonlító Közgazdasági Társaság (*European Association for Comparative Economic Studies, EACES*) nyolcadik alkalommal megrendezett vándorgyűlésére Belgrádban került sor. A tisztújítással egybekötött tudományos szimpózium helyszínéül az 1937-ben alakult Közgazdaságtudományi Kar előadótérmei szolgáltak. A jól szervezett találkozó lehetőséget kínált a komparatív közgazdaságtanban tevékenykedő európai és más földrészekről érkező kutatók számára, hogy az Európai Unió kibővítésének eddigi és várható folyamatairól, valamint a tudományág helyzetéről eszmét cseréljenek. A plenáris ülés három rangos kulcselőadása mellett hét szekcióban több tucat élénk vitától kísért prezentáció hangzott el a két nap alatt. A következőkben a konferencia előadásainak rövid szemlézése következik, törekedve arra, hogy a legjellemzőbb kulcs-gondolatokat és vezérelveket összegyűjtsük.

Az első plenáris előadáson *Michael Landesmann* (a The Vienna Institute for International Economic Studies igazgatója) a gazdasági átalakulás munkapiaci következményeiről beszélt a kelet-közép-európai országokban egy igen gazdag adatbázis felhasználásával (*Economic Restructuring and Labour Markets*). Elsőként felvázolta a főbb munkapiaci trendeket a posztoszocialista országokban. Általános európai tendencia, hogy a GDP gyorsabban nő, mint a foglalkoztatottság, de ez a különbség sokkal nagyobb mértékű a kelet-közép-európai államokban. Egyedül a szolgáltatóágazatokban található erős pozitív korreláció a munkahelyek teremtése és a teljesítmény növekedése között.

A terület egyik legnagyobb problémája a munkapiaci aktivitás alacsony szintje a térségben. A tranzíciós országok helyzetét összevetve az uniós adatokkal kitűnik, hogy mind a nők, mind az idősebbek, mind a fiatalok részvételi rátája nagyobb a régi uniós országokban, mint az új tagállamokban. A legmagasabb iskolai végzettség szempontjából már vegyesebb a kép: a kelet-közép-európai államokban kisebb a rendkívül ingatag munkapiaci pozíciójú, csak alacsony végzettséggel rendelkezők aránya, mint az EU-15-ben különösen meglepő a különbség, ha a déli periféria országaival vetjük össze a kelet-közép-európai adatokat. Ugyanakkor a diplomával rendelkezők részaránya kisebb az új tagállamokban. Biztató ehhez kapcsolódóan az elmúlt években kibontakozott egyértelmű trend: a felsőfokú oklevelet szerzők száma gyorsan növekszik, míg erőteljesen csökken a csak alacsony oktatásban részesültek száma, vagyis a munkaerő-állomány dinamikusan alkalmazkodik a piac igényeihez.

Egy újabb fontos különbség, hogy az EU-15-ben a munkahelyek tömeges megszűnése a feldolgozóiparban játszódik le, míg a kelet-közép-európai országokban az agrárszektorban. A foglalkoztatás rugalmassága nagyon alacsony mind Nyugat-Európában, mind a frissen csatlakozott gazdaságokban, ami a közeljövő kilátásait is borúsra festi, hiszen a felzárkózási időszakban reális az esélye a munkahelyek nélküli növekedésnek.

A második kiemelt előadásban *Eric Berglöf* (Stockholm Institute of Transition Economics) a pénzügyi közvetítő rendszer kelet-közép-európai átalakulásának tapasztalataival foglalkozott (*Emerging Capitalism: Some Lessons from Financial Transition*). Hangsúlyozta, hogy a térségben a pénzügyi intézményrendszer mindeddig csekély szerepet játszott a transzformációs recesszió utáni növekedés során. A rendszerváltó országok

között ugyanakkor jelentős diszkrépancia alakult ki ezen a területen. Az egyik, azóta jellemzően uniós taggá váló csoportban a pénzügyi struktúra megerősödése és modernizációja kísérte a gazdasági felzárkózást. Ezzel szemben a volt szovjet köztársaságok egy ördögi körben találták magukat: a törékeny intézmények és a puha költségvetési korlát fennmaradása makrogazdasági instabilitást és pénzügyi válságokat szült, amelyek tovább gyengítették a kiinduló szerkezetet. A fejlett országokkal ellentétben tehát a poszt-socialista gazdaságokban nem található oksági kapcsolat a pénzügyi rendszer fejlettsége és a növekedés között, az átmenet során mindkettőt egy mélyebben fekvő tényező, az adott kormányzatok cselekvési képessége határozta meg. Azokban az országokban, amelyekben a piacgazdasági és demokratikus hagyományok erősebben éltek, illetve közelebb voltak a horgony szerepben lévő Európai Unióhoz, az állam képes volt megteremteni a jogbiztonságot, a fiskális és monetáris stabilitást és a kemény költségvetési korlátot az üzleti szereplők számára.

A pénzügyi rendszer egyik meghatározó jellemzője, hogy fejlettsége szoros kapcsolatban áll a demokrácia és a jogrend fokával. Ha nagyok a társadalmi szakadékok egy országban, akkor a politikai küzdelem logikája nem kedvez a jogbiztonság erősítésére tett erőfeszítéseknek, hiszen ilyen helyzetben a szegények a nagyobb állami újraelosztást választanák inkább, míg az elit rétegek magánintézmények fenntartásával érik el jogaik kikényszerítését (vö. az orosz oligarchák magánhadseregei). Egy sajátos fejlődési csapdahelyzet alakul így ki, amikor a jogi garanciák megteremtését a választók nem támogatják, ami elriasztja a gazdasági szereplőket a befektetésektől. A csapda kikerülésére a rendszerváltó országokban érdekeltté kell tenni a széles tömegeket a demokratikus normák iránt, például azzal, hogy tulajdonhoz (föld, üzlet rész) juthatnak.

A közép-kelet-európai országokban nem könnyen indul meg az a fejlett országokban megfigyelhető folyamatos szerkezeti átrendeződés, amelyben a bankokkal szemben a tőkepiacok részesülnek előnyben. Nincs lehetőség előreugrásra Berglőf szerint, ugyanis a szabályozási és intézményi gyengeségek a banki alapú közvetítést helyezik előtérbe, mivel ilyen környezetben a bankok még mindig alkalmasabbak a hitelezői jogok védelmére.

A tőkepiacok fejlesztése és a prudens banki gazdálkodás ösztönzése tehát fontos lépések lehetnek az átalakulás során. A mikroszintű reformok mellett szükség van a gazdaságpolitikai fegyelem megteremtésére is, különben a pénzügyi intézmények a rendelkezésre álló forrásokkal nem a kockázatosabb magánszektor, hanem az állami szervezetet hitelezik, és így fellép a kiszorítási hatás. A vállalati szektor elégséges finanszírozása elengedhetetlen a tartós fellendüléshez, vagyis a pénzügyi közvetítő struktúra fejlettségének jelentősége rohamosan nő a térségben.

A záró plenáris előadás keretében *Jan Svejnar* (University of Michigan) számolt be egy kiterjedt kutatási program eredményeiről, amelyben kollégáival empirikus eszközökkel vizsgálta a felzárkózó európai gazdaságok vállalati szektorának világpiaci versenyképességét (*Are Firms in Emerging Markets Catching-up with World Standard?*). Az 1992–2000 közötti időszak adatain elvégzett felmérés két országot választott ki: a közép-kelet-európai tranzíciós modellt reprezentáló Csehországot, valamint a keleti átalakulási mintát képviselő Oroszországot (körülbelül 2000, illetve 15 000 vállalat szerepelt a mintában). A következő fő eredményekről számolt be az előadó: a világpiaci színvonalat közelítő külföldi tulajdonban lévő vállalatok hatékonyabbak a hazai tulajdonú cégeknél, és ez a különbség Oroszországban sokkal nagyobb és egyre növekszik. A hatékonysági rés magyarázatára megfogalmazott előzetes hipotézisek statisztikailag is alátámaszthatók voltak. Az egyik ilyen érv azt hangsúlyozza, hogy a hazai cégek lassabban tanulják meg és ültetik át a modern vállalatvezetési és szervezési módszereket. Egy másik tényező az, hogy a külföldi tulajdonban lévő cégek eleve magasabb versenyképességi szintről indulnak a hazai új alapítású vállalatokkal összevetve. Azt az okot is igazolták empirikusan, hogy a külföldi cégek a privatizációs vagy felvásárlási ügyletek során kiválogatták, ki-

szemezgették a legjobb helyi cégeket, ami önmagában is hozzájárult a hatékonyságbeli különbségekhez.

Az eddigi eredmények nagyrészt összhangban voltak a várakozásokkal, de azt is megvizsgálták, hogy a hatékonyabban szervezett külföldi vállalatok megjelenése a helyi gazdaságban pozitívan vagy negatívan hatott-e. Talán meglepő, de a mintát tekintve a „túlcsordulások” eredője negatív a számítások szerint, de míg Csehországban ez az effektus egyre mérséklődik, addig Oroszországban folyamatosan erősödik. A gazdaságpolitika számára az a tanulság fogalmazható meg, hogy a visegrádi országok átalakulási stratégiája nem tudta csökkenteni a világstandardoktól való elmaradást, a keletebbre fekvő átalakuló gazdaságok modelljében a korábban is nagyon széles hatékonysági rés tovább növekedett. A világszerte minőségi kihívásokat a térség gazdaságai csak a vállalati szektor további liberalizációjával, valamint a külföldi tőke intenzív bevonásával tudták/tudják kezelni.

A szimpózium egyik nagy figyelemmel kísért szekciójában az előadók az összehasonlító közgazdaságtan jelenlegi dilemmáit és jövőjét igyekeztek feltérképezni. A leggyakrabban ismételt kérdés az volt, hogy marad-e még egyáltalán terepe a komparatív szemléletnek a kelet-közép-európai országok fokozatos betagozódásával a nyugati integrációs szervezetekbe. *Bruno Dallago*, a Trentói Egyetem tanára előadásában (*The Old and the New CES: A Synthesis*) a fenti témára adott válaszát az intézményi változatosság fontossága kapcsán fejtette ki. Az összehasonlító közgazdaságtan legfontosabb hozzájárulása a tudomány fejlődéséhez az eltérő intézményi struktúrák hatékonysági következményeinek reflektorfénybe állítása volt. Ezt az összefüggést egyszerűen szemléltetni lehet a termelési lehetőségek határával analóg elemzési eszközzel, az intézményi lehetőségek határával. A vízszintes tengelyen a diktatúrából, míg a függőlegesen az anarchiából fakadó társadalmi veszteségeket ábrázolhatjuk, ebben a térben húzódik az intézményi lehetőségek határa, amely mentén minimalizálni lehet a társadalmi károkat. A döntő kérdés ebben az elemzési keretben, hogy az egyes társadalmak milyen költségekkel és milyen szabadságfokkal képesek a görbe mentén elmozdulni. *Dallago* hangsúlyozta, hogy az országok nem teljesen szabadok ebben a mozgásban, az eltérő jogi és kulturális tradíciók határokat szabnak. Abban is vita van a kutatók között, hogy folytonos-e ez a határgörbe, vagy netán vannak benne áthatolhatatlan szakadások is.

Michael Keren, jeruzsálemi professzor rendszerelméleti megközelítésből tárgyalta a szekció kiinduló kérdését (*Why We Need a Model of Economy as a System: the Unexpected Course of Transition*). Nézete szerint a profitmaximalizáló hozzáállás nem mindenképpen érvényre jutó adottság egy cég életében, hanem olyan magatartás, amit a gazdasági feltételrendszer kényszerít ki. A szocializmusban vagy a kiterjedt monopóliumokon ezért nincs ösztönző a profitok növelésére a vállalati szektorban. A gazdasági környezettől függ, hogy a szereplők a hatékonyságnövelésben és a versenyben keresik a jövedelmük növelésének forrását, vagy a társadalmilag nem produktív járadékadászatot részesítik előnyben. A költségvetési korlát keménységének foka meghatározza azt, hogy a gazdasági ösztönzők merre terelik a vállalatokat. Az előadó meggyőződése szerint az összehasonlító közgazdaságtan olyan elméleti keretet nyújt, amely révén eredményesen lehet elemezni a gazdasági rendszerek különbségeit és fejlődési mintáit.

Daniel Daianu, az EACES leköszönő elnöke egy harmadik nézőpontból látta igazoltnak a komparatív megközelítés létjogosultságát (*Paradigm Competition and Comparative Economics*). Értékelése szerint a főáramú ideológia és az abból fakadó megoldások nem voltak sikeresek a legtöbb gazdasági probléma esetén. A feltörekvő piacokon a washingtoni konszenzus javaslatainál gyakran sikeresebbnek bizonyult a helyi körülményekhez illeszkedő speciális politika. Bár kétségkívül van néhány olyan alapkérdés, amelyben mára konszenzus alakult ki a különféle közgazdasági paradigmák között, ezek mellett sokkal több éles vitát kiváltó dilemma maradt. A román professzor a széles egyetértéssel találkozó nézetek közé sorolta például a piacok dominanciáját az allokációs folyamatban,

továbbá a jogrend szükségességét, illetve a külső nyitottság megteremtését. Továbbra sincs azonban összhang a szakmán belül olyan fontos ügyekben, mint a gazdaságpolitikai mix optimális összetétele, a tőkeáramlások liberalizálásának időzítése, az árfolyamrendszer megválasztása, az adórendszer szerkezete vagy a nemzetközi pénzügyi intézmények szerepe. Ezekben a területeken sokszínű megoldások élnek egymás mellett a világban, ami gyümölcsöző kutatási lehetőségeket teremt az összehasonlító közgazdaságtan számára.

A konferencia résztvevői megkülönböztetett figyelmet szenteltek a közös valutára való felkészülés folyamatának, illetve az eurózónás csatlakozás időzítési problematikájának. *Djordje Djukic*, a Belgrádi Egyetem közgazdasági fakultásának oktatója az árfolyampolitika megválasztásának közgazdasági dilemmáiról beszélt a kis, nyitott országok esetében (*The Choice of Optimal Exchange Rate Regime in a Small Open Economy*). Előadásában amellett érvelt, hogy az árfolyamrendszerek megoszlásának vizsgálatokor célszerű a tényleges nominális árfolyampályát szem előtt tartani, nem pedig a hivatalosan deklarált politika alapján kategorizálni az országokat. Az elmúlt másfél évtizedben e csoportosítás szerint a rugalmas rezsimek törtek előre minden országcsoportban, különösen a feltörekvő országokra jellemző a fenti elmozdulás. A közös valuta bevezetésének feltételeire készülő kelet-közép-európai országokban is alkalmas lehet a lebegő árfolyamrendszer a szükséges dezinflációs folyamat levezénylésére, de a gazdaságpolitika fegyelmezettsége ilyenkor is elengedhetetlen, különben a monetáris kondíciók túlzott volatilitása okoz gazdasági problémákat.

Mario D. Nuti, a Római Egyetem professzora a közös valuta átvétele kapcsán felmerülő közgazdasági problémákat elemezte előadásában (*The Introduction of the Euro in Central and Eastern Europe*). Szembeszállt az új tagállamokban az euró mihamarabbi átvételét sürgető felfogással, amit egyébként e beszámoló szerzői is képviseltek a konferencián. Álláspontja szerint az euró átvétele jóval komolyabb feszültségekkel járó intézkedéseket követel, különösen a fiskális kiigazítások terén. Élesen kritizálta az uniós intézmények magatartását, amelyek rendszeresen új értelmezést közölnek a maastrichti kritériumokról. Kiváltképpen az árfolyam ingadozásának határai körül van rengeteg zavar és félreértés, ami természetesen bizonytalanságot kelt a felkészülés kiszámíthatósága szempontjából. Az olasz kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy a valutatanács szigorú rendszere sem old meg mindent ebben a kényes időszakban. Sőt, értelmezése szerint, a szigorúan rögzített rezsime választó országoknak tanulniuk kellene a közelmúltbeli argentin tapasztalatokból: nem biztos, hogy célszerű az ERM-2. széles sávú rendszerében veszélyként megjelenő kisebb krízisek megelőzése érdekében implicit módon vállalni a valutatanács fenntarthatatlanságával együtt járó súlyos pénzügyi válság kockázatát.

Laurian Lungu, a Cardiffi Egyetem munkatársa az utóbbi évtizedben nagyon gyorsan terjedő és a kelet-közép-európai térségbe is divatos inflációs célt követő rendszer romániai bevezetésével kapcsolatban fejtette ki az álláspontját (*Inflation Targeting between Rhetoric and Reality: The Case of Transition Economies*). Bírálta e szisztémát, ugyanis Románia az eddigi pragmatikus monetáris stratégiájával is sikeresen csökkentette az inflációt az elmúlt években. A felzárkózó országokban egyébként is sajátos nehézséget okoz az inflációs célt követő szisztéma adaptálása. A talán legfontosabb probléma abból fakad, hogy ezekben a nyitott országokban továbbra is meghatározó jelentőségű marad a nemzeti valuta árfolyama, így könnyen adódhatnak inkonzisztens többes célok a monetáris politika számára. Természetesen a rendszer hatékonyságát alapvetően megkérdőjelezi, ha az inflációs és az árfolyamcél ellentmondásba keveredik egymással. Hozzátette még, hogy nem is a konkrét hivatalos stratégia a fontos egy ország számára, hanem az, hogy megvalósuljon a fiskális és a monetáris politika kellő szintű koordinációja.

A térség országainak egyik fontos teendője az inflációs ráták közelítése a nyugat-európai szintekhez. *Iikka Korhonennek*, a finn jegybank kutatójának előadása a tranzíciós államok dezinflációs időszakok vizsgálatával foglalkozott (*Observations on Disinflation*

in Transition Economies). Éles közgazdasági különbség van a magas infláció letörése, valamint az eleve moderált infláció további csökkentése között. Míg az előbbi szinte mindig összekapcsolható az államháztartási fegyelem helyreállításával, az utóbbi hátterében a szigorú monetáris politikát gyakorló független jegybankok állnak. Amellett, hogy statisztikailag közismerten szignifikáns kapcsolat van a jegybanki autonómia és a defláció sikeressége között, nincs egyértelmű recept a konkrét intézményi megoldásra. Különböző monetáris és árfolyam-politikai rendszerek bizonyultak hatékonyak az infláció leszorításában, de mindig szükség volt a gazdasági intézményrendszer megfelelő szuverenitására.

A konferencia helyszíne és címe is jelezte, hogy az Európai Unió további keleti bővítése kiemelt témaként szerepelt a szimpóziumon. *Milica Uvalic* a Perugai Egyetemről széles áttekintést adott az Unió és a Balkán nyugati részén fekvő országok (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Szerbia és Montenegró) fejlődő kapcsolatrendszeréről (*Future European Union Enlargements? The Case of Western Balkans*). A balkáni nemzetek a kelet-közép-európai országokkal ellentétben egészen a közelmúltig nem tudták intenzívvé tenni az integrációs kapcsolataikat Brüsszellel, elsősorban a jugoszláv háborúk és az ezeket kísérő katonai konfliktusok miatt. 1999 előtt a térséggel kapcsolatos uniós politikát alkalmi rögtönzések jellemezték, egyedül Albánia kapott jelentékenyebb pénzügyi segítséget. A térség többi országába érkező humanitárius segélyek nem voltak érdemi hatással a stabilizálódás folyamatára.

A koszovói válságot követő fegyveres NATO-beavatkozás után egy stratégiai szempontokat is figyelembe vevő program indult el az említett öt ország számára (*Stabilization and Association Process*). A keretcsomag kereskedelmi engedményeket (a térségből az EU-ba irányuló forgalom 95 százalékára eltörölték a vámokat) és pénzügyi támogatásokat is tartalmazott, továbbá kilátásba helyezte az uniós tagságot a térség államainak. További kedvező fejlemény volt Horvátország tagjelöltté válása 2003-ban, valamint az a tény, hogy pozitív kicsengésű országjelentések készültek Brüsszelben Szerbia és Montenegró kivételével a balkáni országokról. Mindemellert Uvalic több területen is szükségesnek látja a kapcsolatok fejlesztését: egyensúly megteremtése a humanitárius segélyek és az újjáépítési támogatások között, pótlólagos kereskedelmi liberalizáció; a csatlakozási ütemterv határozott kijelölése. Az érintett balkáni államok részéről fontos lenne a regionális együttműködés erősítése, illetve a belső viták, feszültségcök rendezése. Az említett ígéretes jelek dacára a professzor asszony a 2004-es bővítésnél vontatottabb és bonyolultabb csatlakozási folyamatot prognosztizált a teljes régiónak.

A következő előadásban *Mihajlo Crnobrnja*, a szerbiai nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztériumának munkatársa szintén azon meggyőződését hangoztatta, hogy a SAP program fontos előrelépés a nyugat-balkáni térség diplomáciai és gazdasági kapcsolatrendszerében (*EU Needs a Policy of Engagement in Western Balkans*). Habár érvelése szerint a szigorú feltételeesség érvényesítése nem a legkedvezőbb a stabilitás megteremtéséhez, ezért azt javasolta hogy az EU markánsabban kötelezze el magát politikailag a térség mellett, ami nem járna automatikusan együtt a belépési kritériumok fellazításával.

A kétnapos tudományos rendezvény záróakkordjaként a hagyományok szellemében sor került a tisztújításra: *Milica Uvalic*ot választották meg a következő kétéves periódusra az EACES elnökének. Az alelnök *Will Bartlett* lett, aki a Bristol Egyetem képviselőjében vállalta a következő, 2006. évi vándorgyűlés megszervezését is.

Győrffy Dóra–Jankovics László